Den ryska besattheten av Ukraina

av Vladimir Iserell

Résumé

The article analyzes Russia's perspective on Ukraine through historical narratives and ideological concepts that have shaped the Russian self-image, particularly through the prism of Kievrus', its Christianization, and its impact on Russian identity. Since the Ukrainian territory largely coincides with historical Kievrus', it is regarded as sacralized by Russian authorities and seen as an inseparable part of Russia. The authorities' denial of the existence of the Ukrainian nation and their readiness to use extreme violence to incorporate Ukrainian territories into Russia should be seen as a byproduct of the national self-image flourishing in the state after the radical-conservative turn. In conclusion, it is stated that regardless of Ukraine's military successes, the foundation for peaceful coexistence between the states will only be laid if Russia modernizes and frees itself from resentment and nostalgia for its great power era.

ALLA MÄNNISKOR ÄR i större eller mindre grad gisslan av sin stats historia och gömmer oftast nyckeln till förståelsen av vår samtid i den. Ännu oftare måste den sökas bland den uppsättning av ideologier och historiska koncept som accepteras av ett samhälle och som formar dess perspektiv på det förflutna och den egna statens roll. Detta påstående är mer än giltigt i frågan om Rysslands syn på Ukraina som är starkt influerad av historiska narrativ. Således bör förståelsen av kriget mellan Ryssland och Ukraina inte enbart basera sig på nutida händelser utan även på historien.

> *Således bör förståelsen av kriget mellan Ryssland och Ukraina inte enbart basera sig på nutida händelser utan även på historien.*

Kievrus' och dess kristnande

Det finns flera historiska statsbildningar som i dagens Ryssland uppfattas som dess föregångare och som påverkat den ryska identiteten och självbilden. Den första av dessa är Kievrus' som uppstod på 800-talet. Området som slaviska stammar har bosätt sig i efter att de kommit dit i början av medeltiden och som så småningom gick in i Kievrus' hade ursprungligen varit bebott av huvudsakligen finsk-ugriska och baltiska folk.[1] Eftersom området som var befolkat av dessa stammar genomträngdes av den s k Vägen från varjagerna till grekerna, blev det av naturliga skäl intressant för varjagerna som etablerade sig där och tvingade slaver att betala tribut. Enligt Nestorskrönikan hade en konfederation av slaviska och finsk-ugriska stammar drivit bort varjagerna år 862 och började ”regera över sig själva och bygga

Ett uttryck för Ukrainsk vilja till kamp för sin frihet. Foto: Shutterstock.com

städer".[2] Snart uppstod dock fejder stammarna emellan och, som krönikören Nestor påpekar, bestämde sig slaverna att bjuda in en furste från varjagerna för att denne skulle regera över dem. "Marken vår är stor och omfattande, men ordningen saknas i den, kom till oss att regera över oss och äg oss", – sagt, enligt Nestor, stammarnas representanter till varjagerna[3].

Det var Rurik som svarade på inbjudan och som kom med sina krigare till de norra slaviska områdena (dessa som betalade tribut till varjager förut). Därefter spred sig varjagernas makt även till de sydliga och östliga områdena.[4] Varjagiska konungar Oleg och Igor' regerade efter Rurik samt intog Kiev och flera andra städer som varit under khazarernas styre och etablerade kontroll över finsk-ugriska och östslaviska områden från Vita havet till Azovska sjön.[5] Detta av varjagernas kontrollerade område blev så småningom Kievriket.

Som nämndes ovan uppstod Kievrus' som sträckte sig över ett enormt område från norr till söder, kring den så kallade Vägen från varjagerna till grekerna – en handelsväg som förblev en viktig ekonomisk faktor för riket och som varjagerna ville ha kontroll över. Tack vare den förvandlades den nya statsbildningen med Kiev i spetsen till en viktig knutpunkt för handel och kulturellt utbyte länderna och regionerna emellan. Tillsammans med handelsvaror, kom till Kievrus' även viktiga kulturella impulser som med tiden skulle få avgörande betydelse för landet och dess identitet. Till sådana hör kristendomen i dess ortodoxa version.

Kristnandet av Kievrus' år 988 av fursten Vladimir den store utgör den första grundstenen som den ryska identiteten bygger på.

Utvecklingen under denna statsbildnings första sekel startade processer utan vilka det nuvarande Ryssland inte skulle gestalta sig på det sätt som landet gör nu. Bysantinismen kom till Rus'. Den kom tillsammans med ortodoxin och har haft, liksom den fortfarande har, ett avgörande inflytande på den politiska kulturen både i Moskovia och i det moderna Ryssland. Per-Arne Bodin uppmärksammar i sin bok *Världen som ikon* att i den bysantinska staten betraktades kejsaren som en ikon som inte bara symboliserade kejsartiteln som sådan utan också Kristus. En sådan uppfattning bidrog inte bara till ritualiseringen av makten utan även till dess sakralisering. Förutom detta, bidrog val av ortodoxin även till den framtida oppositionen och konfrontationen med väst – den stora kyrkliga schismen år 1054 skar bort de ryska furstendömena från den europeiska gemenskapen och förvisade dessa till den kristna världens periferi, eller även utanför dess gränser. Inte heller den ryska självbilden av Moskva som det Tredje Rom[6] skulle kunna utvecklas utan Kievrus' kristnande från Bysans.

Men allt detta hände betydligt senare och innan dess hann Kievrus' uppleva sin storhet som en enhetlig och från Kiev styrd stat. Under denna tid härskade flera starka furstar – Vladimir den store[7] som regerade i Kiev mellan 980 och 1015, Jaroslav den vise som härskade med ett kort uppehåll mellan 1016 och 1054 samt Vladimir Monomach som regerade mellan 1113 och 1125. Under dessa furstar blomstrade diplomati och kultur, nya städer grundades och Kievrus' gränser stod i princip intakta mot inkräktare. Dock parallellt med detta och trots de nämnda furstarnas maktkonsoliderande åtgärder upplevde Kievrus gradvis sin nedgång och uppdelning vilket kulminerade i att riket föll isär i mindre furstendömen, styrda formellt av en storfurste i Kiev.

En Rus' blir flera

Ovan nämnda statsbildning tog sitt definitiva slut åren 1237–1241. Till följd av mongolinvasionen och det mongoliska oket delades det tidigare enhetliga Kievrus' och dess civilisation upp i två delar – den nordöstliga (per definition en av Kiev-furstendömets tidigare kolonier) med maktcentrum först i Vladimir och därefter i Moskva, och den sydvästliga polotsk-galitsiska.

Det nordöstliga Rus' förblev fram till slutet av 1400-talet under politiskt och tributärt beroende från, först, det mongoliska riket, och senare från dess arvtagare den Gyldene Horden. Inkludering i det mongoliska herraväldet förblev inte spårlöst för storfurstendömet Moskva som anammade den mongoliska förvaltningsmodellen och som lyckades med tiden att inte bara konsolidera de ryska områdena runt sig, utan även expandera mot öst och absorbera den Gyldene Horden och andra riken, vilka var arvtagare till Djingis Khans imperium. Även identitetsmässigt påverkade det mongoliska herraväldet den ryska självbilden.

> *Tack vare sin inkludering i två helt olika globala civilisationer gled de två Rus' ifrån varandra.*

Å ena sidan gav detta anledning att betrakta Rus' som en sköld som stoppat den mongoliska invasionen och som genom att offra sig har räddad Europa och givit förutsättningen för vidareutveckling (den mongoliska mer än 200 åriga dominansen användes under lång tid för att förklara Rysslands eftersläpning från Europa). Å andra sidan, genom att adoptera den mongoliska förvaltningsmodellen och med tiden överta dess territorium, började Ryssland betrakta sig som arvtagare till Djingis Khan, med uppdraget

att förvalta det av honom skapade euroasiatiska imperiet.

Till skillnad från nördöstliga Rus' utvecklades det polotsk-galitsiska Rus' i en hel annan riktning. Redan några årtionden efter den mongoliska invasionen befriades denna del och "ingick i den europeiska sfären av furstendömen och kungariken – först det ortodoxa Litauen och senare det katolska Polska-litauiska samväldet".[8] Trots att denna del blev lika hårt drabbad av den mongoliska invasionen som den nordöstra Rus', anammade inte det polotsk-galitsiska Rus' det mongoliska elementet i vare sig sin identitet eller i sin statsbildning. Mottagandet av den europeiska kulturen anammades på ett helt annat, mer naturligt sätt i det sydvästra Rus' än vad som skedde i det Moskovitiska riket.

Tack vare sin inkludering i två helt olika globala civilisationer gled de två Rus' ifrån varandra. Utan att utvärdera till dessa områden påtvingade civilisatoriska val,[9] kan konstateras att nordöstra och sydvästra Rus' utvecklades separat från varandra och anammade dessa civilisationers sociokulturella och förvaltningsrättsliga särdrag vilket i sin tur resulterade i uppbyggandet av två helt olika identiteter och ambitioner.

Besattheten av Ukraina

År 1654 inträffade något paradoxalt. En före detta koloni återförenades med sin före detta metropol på omvända villkor. Moskva som grundades år 1147 i Kievrikets periferi förvandlades till metropolen medan den gamla metropolen förtjutits till rikets periferi. Själva Kiev blev formellt en del av Tsarryssland år 1667 till följd av Andrusovofreden mellan Ryssland och Polen då det ukrainska territoriet delade dessa stater emellan sig. Denna delning markerade en period av rysk överhöghet över Kiev som med korta uppehåll pågick fram till år 1991 då Ukraina blev självständigt.

Belavezjaavtalet som innebar Sovjetunionens upplösning skrevs under den 8 december 1991 av ledarna för Ryssland, Ukraina och Vitryssland. När upplösningen av Sovjetunionen blev en realitet och världen bevittnade hur de före detta sovjetiska republikerna erhållit sin självständighet, ställdes många ryssar inför det svårsmälta faktum att Ukraina valt att gå sin egen väg. Ukraina tillsammans med Vitryssland uppstod på de till Kievrus' hörande territorierna och betraktades av de flesta som oskiljbara delar av det ryska kärnlandet.

> *Traumat som orsakats av förlusten av Ukraina har inte försvunnit.*

För Ryssland var förlusten av Ukraina inte bara en geopolitisk katastrof, utan även en känslomässig tragedi. Många förknippade Ukraina med det forna Kievrus', den vagga där den ryska staten hade sitt ursprung. Upplösningstraumat kom till uttryck redan innan själva separationen. Aleksandr Solzjenitsyn skrev redan år 1990 att "Allt detta är en nyligen påhittad lögn, att det från och med 800-talet fanns en särskild ukrainsk nation med ett särskilt, icke-ryska språk" och vände sig till ukrainare och vitryssar med vädjan att behålla den Ryska Unionen. Bland annat postulerade han att folket "delades i tre grenar bara genom den förskräckliga tragedin av den mongoliska invasionen och den polska koloniseringen".

Traumat som orsakats av förlusten av Ukraina har inte försvunnit. Den finns kvar först och främst hos de ryska makthavarna. Trettioett år efter Solzjenitsyn publicerade Putin sin artikel där han förnekar den ukrainska nationen och postulerar existensen

av ett treenhetligt folk bestående av ryssar, ukrainare och vitryssar, vilka alla är arvtagare till det Gamla Rus'.[10] Enligt honom förefaller den ukrainska nationen vara en konstgjord konstruktion, en felaktig uppfattning om en från den ryska nationen separat ukrainsk nation, som lanserades och odlades av den polska eliten och av "en viss del av den lillryska intelligentsian". Paradoxalt nog, men enligt Putin var det just "den sovjetiska nationella politiken som istället för en stor rysk nation, ett treenigt folk bestående av storryssar, småryssar och vitryssar som på statsnivå befäste bestämmelsen om tre separata slaviska folk: ryska, ukrainska och vitryska". På liknande sätt förklarar Putin även den ukrainska staten som konstgjord och påstår att "det moderna Ukraina är helt och hållet en skapelse av den sovjetiska epoken".

Men varför har allt som har med den ukrainska nationen att göra en karaktär av ett icke-läkande sår i de ryska makthavarnas medvetande? Har detta upplösningstrauma knutits summans med Ukrainas och Kievs associering med den första ryska statsbildningen Kievsrus' eller finns det andra mer djupgående förklaringar? Svaret är uppenbarligen både ja och nej. Den ryska historien och den ryska staten ses av den ryska makten som något kontinuerligt som sträcker sig från tiden för Kievrus' till idag. Alla dess epoker är sammanlänkade och senare dito kan ses som en logisk följd av de föregående. Den ryska statens historia är oavbruten. Dagens Ryssland är arvtagare till både Sovjetunionen och det Kejserliga Ryssland, precis på samma sätt som det även är arvtagare till det Moskovitiska riket och till Kievrus'. Utöver detta förvaltar och försvarar Ryssland även arvet från Djingis Khan (det enorma euroasiatiska territoriet som detta upptar) samt det bysantiska arvet (den sanna ortodoxa tron och statens universella imperiums dignitet).

Men i all dess historiska rikedom intar Kievrus' med staden Kiev (som enligt det ryska ordspråket kallas för alla ryska städers moder) en särställning som förklarar det känslomässiga traumat förorsakad av dess förlust. Gerner uppmärksammar att medan Jeltsin och kretsen kring honom haft acceptans för det år 1991 gällande utträdet av de baltiska och centralasiatiska republikerna från den sovjetiska unionen, förblev tanken "*att mista den* slaviska nationen Ukraina 'ett mardrömsscenario'" för dem[11]. Иноземцев som jämför de europeiska kolonialmakternas förlust av sina kolonier med Sovjetunionens sönderfall uppmärksammar den största skillnaden dememellan – "I motsats till Storbritannien och Frankrike, Belgien och Portugal, som förlorade sina besittningar förvärvade för ett par hundra år sedan och som inte var särskilt kopplade till moderlandet, förlorade Ryssland inte bara de territorier som erövrats ett sekel tidigare, utan, vad som är viktigare, de områden vars historiska koloni var Moskovien själv".[12] Vitryssland och Ukraina utgör i detta fall de kärnområden utan vars kontroll Ryssland oundvikligen kommer att förvandlas till Moskovien,[13] det vill säga kommer enligt Иноземцев att förlora sitt existensberättigande.

Även om det ovan presenterade är starkt överdrivet och Ryssland inte kommer att sluta att vara Ryssland, också utan Kiev och det ukrainska territoriet, på samma sätt som landet inte kommer att förvandlas till Moskovien, måste man ha i åtanke att under hela sin historiska utveckling ingick (till skillnad från relativt nyvunna områdena i Kaukasus, Central Asien och Baltikum) den ryska urmarken, det nuvarande Ukraina, i de flesta av dessa statsbildningar som makten i Kreml ser som det moderna Rysslands föregångare. Tack vare detta gestaltas den i den ryska befolkningens medvetande i allmänhet och hos de ryska makthavarna i syn-

nerhet som en oskiljaktig del av Ryssland. Med Gerners träffande formulering framstår för många ryssar ett Ryssland utan Ukraina som ”en historisk anomali”.[14] Samtidigt förstärker synen på den ryska statsbildningen, föreställningen att Ryssland inte kan tänkas utan Ukraina.

Denna tanke kom till uttryck i Putins tal redan den 18 mars 2014 då han sade att ”vi [Ryssland och Ukraina] inte bara är nära grannar utan […] vi är ett folk. Kiev är alla ryska städers moder. Det forna Rus’ är vårt gemensamma ursprung och vi kan inte leva utan varandra”[15]. På grund av detta är de ryska makthavarna beredda att sponsra den vitryska regimen och pumpa in pengar i denna för att behålla den illusoriska unionsstaten. De är beredda att använda sig av yttersta våld för att införliva de ukrainska territorierna i Ryssland när Ukraina börjat glida iväg och när denna process fått en irreversibel karaktär.

Finns det en utväg?

> *Inte heller ett Ukraina som på fredlig väg löst konflikten med separatisterna i öst och som accepterat den ryska annekteringen av Krim kommer att vara acceptabelt för Kreml.*

Så länge den ryska staten (tillsammans med landets utbildningsväsende, konst- och filmindustrin m m) kommer att vara präglad av den radikal-konservativa ideologin och basera sig på arkaiska föreställningar härledda från tanken om ett självåterställande och reproducerande imperium, kommer den inte att tolerera ett självständigt Ukraina som sitt grannland. Detta gäller även ett Ukraina utan ambitioner att gå med i den europeiska gemenskapen och att ansluta sig till Nato. Inte heller ett Ukraina som på fredlig väg löst konflikten med separatisterna i öst och som accepterat den ryska annekteringen av Krim kommer att vara acceptabelt för Kreml. För Ryssland kommer Ukraina i allmänhet och Kiev i synnerhet att förbli ett territorium av helig betydelse. Dess inkludering i den ryska staten (i det värsta scenariot) alternativt dess integrering i den ryska inflytelsesfären i enlighet med den vitryska modellen (i det bästa scenariot) kommer att förbli en aktuell fråga för de ryska makthavarna.

Endast ett Ryssland som, i stället för att betrakta sig som ett imperium, ser sig som den första republiken, som är fritt från ressentiment och nostalgin efter sin stormaktstid, ett moderniserat Ryssland som utvecklar sitt eget territorium istället för att försöka återställa under sin kontroll de ur-ryska markerna, ett Ryssland som är mån om sina medborgares välfärd och välstånd, kommer att kunna samexistera med ett självständigt och oberoende Ukraina. Det är endast genom en sådan omvandling av Ryssland, bortom det förflutnas skuggor och ressentiment, som möjligheten till en harmonisk samexistens med ett självständigt och oberoende Ukraina kan börja ta form. Om denna omvandling uteblir, kommer inte ens Ukrainas övertygande militära förmåga att sätta punkt för Rysslands anspråk på Ukrainas territorium och inflytandet över detta.

Författaren har två olika masterexamen i filosofi, jämte en fil kand i rättsvetenskap. Han är verksam inom bevakningsbranschen.

Referensförteckning

Bodin, Per-Arne: *Världen som ikon,* 4. omarb uppl, Artos, Skellefteå 2006.

Gerner, Kristian: *Sovjetunionens skendöd: en historia om det moderna Ryssland*, Svenska Historiska Media Förlag, 2021.

Nuorluoto, Juhani: *De slaviska standardspråkens framväxt: idéhistoriska och språksociologiska kontexter och koncept. Institutionen för moderna språk. Idéhistoriska och språksociologiska kontexter och koncept*, Uppsala universitet, Institution för moderna språk, 2012.

Sakwa, Richard: *Frontlinje Ukraina: krisen i gränslandet mellan Ryssland och Europeiska unionen*, Karneval, Stockholm 2015.

Зубов, А Б: *История России, XX век,* (vol 1), АСТ, 2009.

Иноземцев, В: *Несовременная страна. Россия в мире XXI века,* Альпина Паблишер, Moskva 2018.

Путин, В: *Об историческом единстве русских и украинцев, Kremlin.ru*, 2021-07-12, *kremlin.ru/events/president/news/66181*.

Солженицын, А И: Как нам обустроить Россию. *Среднерусский вестник общественных наук,* (1), 2009, s 155-163.

Noter

1. Nuorluoto, Juhani: *De slaviska standardspråkens framväx*, Uppsala universitet, Institutionen för moderna språk, 2012, s 44.
2. Зубов, А Б: *История России, XX век,* (vol 1), ACT, 2009, s 10.
3. Ibid, s 11.
4. Ibid, s 12.
5. Ibid.
6. Лотман och Успенский uppmärksammar att konstruktionen ”Moskva – tredje Rom” hade dubbelsidig natur. Å ena sidan hänvisade konstruktionen Moskvas förbindelse med höga andlig-religiösa värderingar och understreckat orienteringens mot Bysans teokratiska aspekt. Å andra sidan, genom den politiska symboliken som namnet Rom innebär, underströks kejsardömets karaktär – Bysans uppfattades som världskejsardöme. Således, konstruktionen ”Moskva – tredje Rom” förenade två aspekter – den religiösa och den politiska. Vid betoningen av den andra aspekten underströks förbindelse med den första Rom, vilket i sin tur ledde till att den religiösa aspekten tonades ned medan den ”kejserliga” aspekten kom i belysningen (Лотман, Ю М och Успенский, Б А: ”Отзвуки концепции «Москва-Третий Рим» в идеологии Петра Первого” (К проблеме средневековой традиции в культуре барокко), I *Успенский Б.А. Избранные труды,* vol 1, *Семиотика истории. Семиотика культуры.* Школа ”Языки русской культуры”, 1996, s 125-126). I denna artikels sammanhang bör även uppmärksammas Nuorluoto:s uppfattning om att *”Egentligen var Bysans enligt den moskovitiska uppfattningen det första Rom, Kiev det andra och Moskva det tredje – det ursprungliga antika och sedermera katolska Rom räknades ej.”*
7. Uppmärksammas bör att det är just Vladimirs treudd som kan ses på det ukrainska statsvapnet.
8. Иноземцев, В: *Несовременная страна. Россия в мире XXI века,* Альпина Паблишер, Moskva 2018, s 38.
9. Uppmärksammas bör att mongolerna trots deras hårda ekonomiska utsugning av den nordöstra Rus’ var ganska toleranta i förhållande till andra religioner och inte försökte påtvinga till dessa av de underkuvade folk sin religiösa tro, vilket gav gynnsamma förutsättningar för den ryska ortodoxa kristendomens existens och utveckling i ryska furstendömen där. Samtidig inkludering av den sydvästra Rus’ i den västerländska kulturella sfären, vilket inte per definition innebär uteslutande fördelar för den inkluderade kulturen, medförde förutom de stora europeiska intellektuella impulser även den polska kulturella dominans vilken yttrade sig bland annat i påtryckningar på den ortodoxa kyrkan och föranledde med tiden flertalet uppror vilka kulminerades med den storskaliga Bogdan Khmelnitskijs uppror som lade definitivt slut på den polska politiska dominansen i Ukraina öster om Dnjepr.
10. Det måste uppmärksammas att Putin konstant använder sig av begreppet Древняя Русь (Gamla Rus’) i stället för Киевская Русь (Kievrus’).
11. Gerner, Kristian: *Sovjetunionens skendöd: en historia om det moderna Ryssland*, Svenska Historiska Media Förlag, 2021, s 258-259.
12. Иноземцев, *Несовременная страна. Россия в мире XXI века,* s 52-53.
13. Ibid.
14. Gerner, *Sovjetunionens skendöd: en historia om det moderna Ryssland*, s 259.
15. Sakwa, Richard: *Frontlinje Ukraina: krisen i gränslandet mellan Ryssland och Europeiska unionen*, Karneval, Stockholm 2015, s 141.